

ALTAY DİLLERİNDE ORTAK BİR GRAMATİKAL MORFEM {Zarf-Fiil Eki/Mastar Eki + GÖR-} ÜZERİNE

Faruk GÖKÇE*

Özet: Dil akrabalığını kanıtlamanın koşullarından biri olan ortak şekilbilgisel unsurlar, Altay dilleri sorununun çözümünde önemli bir rol oynamaktadır. Eldeki yazıda Türk, Moğol, Kore ve Japon dillerinde ortaklaşan ve özel bir gramatikal birlik olarak Zarf-Fiil Eki/Mastar Eki + GÖR- şeklinde karşımıza çıkan deneme kalmışı üzerinde durulmuştur. Bu yapının evrensel bir gelişimin sonucunda mı ortaya çıktığı yoksa genetik bir ilgiyi mi yansıttığı sorunu tartışılmıştır.

Anabtar Kelimeler: Altay dilleri, deneme kalmışı, gör- yardımcı fiili, metafor.

On A Common Grammatical Morphem Among Altaic Languages {Converb/ Nominalizer + SEEING}

Abstract: One of the conditions for proving language families/ kinship is common morphological elements among languages which also play an important role in the question of Altaic languages. This article deals with {Converb/ Nominalizer +SEE} a special grammatical unit called attemptive / experiential aspect shared by Turkish, Mongolian, Japan and Korean languages. It has been discussed whether this grammatical unit results from a universal development or reflects a genetic relation.

Keywords: Altaic languages, attemptive aspect, attemptive modality, experiential aspect, seeing auxiliary verb, metaphor.

Altay Dilleri Ailesi ve Genetik Akrabalık Tartışmalarına Kısa Bir Bakış

Dilbiliminin dil aileleri kolunun tartışmalı konularından biri olan Altay dilleri ve bu dil ailesinin geçerliliği üzerine yapılan tartışmalar son iki asırdan bu yana sürmektedir. Önceleri Ural-Altay ilerleyen yıllarda ise Altay dilleri şeklinde adlandırılan araştırmalarda bu teorinin kurucusu *Das nord-und ostliche Theil von Europa und Asia* (1730) adlı eseri ile Strahlenberg olarak gösterilmektedir. Bununla birlikte aynı çalışmalar, bu dil ailesinin varlığını reddeden araştırmaların tarihini de oldukça eskiye götürmektedir. Buna göre teoriye ilk karşı çıkış Fransız araştırmacı Abel Remusat'ın *Recherches sur les langues tartares, ou Mémoires sur différens points de la grammaire et de la littérature des Mandchous, des Mongols, des Ouigurs et des Tibetains* (1820) adlı eserine dayandırılır.

Teorinin ilk defa kim tarafından öne sürüldüğü ve reddedildiği tartışmaların¹ bir kenarda bırakılırsa, 20. yüzyıla gelindiğinde G. Ramstedt ve N. Poppe öncülüğünde

* Yard. Doç. Dr. Dicle Üniversitesi.

Altay dillerini bağımsız bir dil ailesi olarak ele alan çalışmaların sayısının ve niteliğinin arttığını görmekteyiz. Teori, bu yüzyılda başta G. Clauson ve G. Doerfer'in başı çektiği karşı bir kampın hararetli itirazlarına da konu olmuştur. Tartışmalar, çoğunlukla Altay dillerinin sergilediği ortak ses, biçim ve sözcük denkliklerinin niteliği üzerine yoğunlaşmış ve bir dilbilimsel kriterler savaşına dönüşmüştür.

Altayist kamp, bu denklikleri ortak bir proto-dilin bugünkü kız kardeş dillerdeki yansımaları olarak değerlendirirken, anti-Altayist kamp ise bunları çoğunlukla ödünçleme ilişkileri ile açıklamaya çalışmış, açıklayamadığı durumlarda ise bölgesel birleşme, paralel gelişme, alt-katman, şans ve tesadüf gibi kriterlere başvurmuştur. Bütün bu tartışmalarda anti-Altayist kampın model aldığı dil ailesi kuşkusuz Hint-Avrupa dilleri olduğundan bu dil ailesinde uygulanan kurallar manzumesi bir norm olarak dayatılmış ve elde edilmesi gereken sonuçların buradaki kazanımlarla ortaklık göstermek zorunda olduğu ifade edilmiştir. Tartışmaların odağındaki dilbilimsel kriterlerin niteliği bir yana kimi zaman sayısı bile ifade edilmiştir. Sözelimi G. Doerfer'e göre akraba dillerde 50 ortak kök son derece yetersizdir. Akrabalığı kanıtlanmış dillerde en az ortak 400 kök bulunmak zorundadır (Doerfer 1981: 39). Starostin, 1991 yılında kaleme aldığı *Altajskaja Problema i Proisxoždenie Japonskogo Jazyka* (Altay Dilleri Sorunu ve Japon Dilinin Kökeni) adlı eserinde iç (Türk, Moğol, Tunguz) ve dış (Kore, Japon) akrabalarından hareketle Ana Altayca için 595 sözcük tasarlamıştır. Altayist kampın önemli isimlerinden bir olan R. A. Miller'e göre bu sayı, diğer dil aileleri gözönünde bulundurulursa oldukça yüksektir. Sözelimi Pokorny'nin Hint-Avrupa dillerinin etimolojik sözlüğünde (*Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*) bu dil ailesi için ortak 2.044 kök kayıtlıdır. Fakat Hint-Avrupa dil ailesinin 14 alt kolunda bu 2.044 kök açısından ne tür bir dağılımın mevcut olduğuna bakılması durumunda, elde edilecek rakam Starostin'in Altay dilleri için tesis ettiği 595 rakamının oldukça altında kaldığı görülecektir. Miller'e göre *gerçekten de 14 Hint-Avrupa dili için ortak tek bir kök vardır! : *tēu "yutmak"*. Dağılımla ilgili diğer rakamlar ise şu şekildedir: 13 dil arasında sadece 4, 12 dil arasında sadece 11, 11 dil arasında sadece 14, diğer farklı on alt dil arasında ise sadece 37 ortak kök mevcuttur (Miller 1994: 70). Miller ironik olarak Hint-Avrupa dillerinin tamamında ortaklaşan sadece 1 sözcük olduğunu göstererek bu kriterler savaşında izlenen yöntemlerin ne denli keyfi bir düzlemde cereyan ettiğini ortaya koymuştur.

Akraba dillerde sistematik ses kanunlarının, ortak işlevli biçimbirimlerin ve hem anlam hem de ses olarak örtüşen sözcük denkliklerinin önemi reddedilemez. Buna karşılık anti-Altayist kampın Hint-Avrupa dilleri temelinde ileri sürdüğü birtakım

¹ Ramer ve Sidwell 1997b yayını, Strahlenberg'in Ural-Altay dillerinin akrabalığını kanıtlamaya çalışması bir yana, aslında bu tür bir ilişkiyi reddettiğini göstermektedir. Öte yandan Ramer 1996 yayını ise Abel Remusat'ın Altay dilleri teorisini ilk defa reddeden araştırmacı olduğu yönündeki yaygın kanaatin doğru olmadığını ortaya koymaktadır.

kriterlerin akrabalıkları tartışılmayan dil ailelerine uygulanması durumunda bu dil ailelerinin de çökeceği de literatürde dile getirilmiştir.

Bu makalenin sınırlarını aşacağı için yukarıda sözünü ettiğim çelişkileri ve önyargıları bir örnekle göstermek istiyorum. Anti-Altayist kampın bir dil ailesinin üyeleri arasında mutlak olarak örtüşmesi gerektiğine inandıkları kriterlerin başında temel sözcükler gelmektedir. Temel sözcükler kategorisine giren sayı adlarına ve organ adlarına ise özel bir önem atfedilmiştir. Buna göre genetik akrabalığı kanıtlamanın en önemli şartlarından biri sayı adlarının ortaklık sergilemesidir. Eğer iki dil sayı adları açısından hiçbir ortaklık göstermiyor ya da çok az ortak sayıya sahiplerse bunların akraba olması düşünülemez. Altay dilleri, anti-Altayist kampa göre bu kriteri yerine getiremediğinden akraba sayılamazlar. Şimdi bilim dünyasında akrabalıkları tartışılmayan Afro-Asyatik dil ailesinin iki üyesine (Burjice ve Modern İbranice) ve bunların sergiledikleri sayı sistemlerine bir bakalım (Ramer 1997a: 160):

	B.	Mİ		B.	Mİ
1	d'ekki/micca	axat	6	liya	şeş
2	lama	stayim	7	lamala	şeva
3	fadiya	şaloş	8	hiditta	şmone
4	foola	arba	9	wonfa	teşa
5	umutta	xameş	10	tanna	eser

Görülebileceği üzere Afro-Asyatik dil ailesinin bu iki üyesi arasında sayı adları açısından karşılaştırılabilir kökler bulmak oldukça güç olduğundan Doerfer, çözümü bilim çevrelerince akrabalıkları hakkında çok az şüphe duyulan bu dil ailesini reddetmekte bulunmuştur. Doerfer'e göre bu iki dilin sayı adları açısından ortaklık sergilememesinin nedeni aslında Semitik olmayan bir dilin (Burjice) zaman içinde Semitikleşmesidir. A. M. Ramer'e göre bu dil ailesinin geçerliliğine modern zamanlarda G. Doerfer'den başka hiç kimse şüphe ile yaklaşmamıştır (Ramer 1997a: 161).

Altay dilbilimi çalışmaları, günümüze gelinceye kadar genellikle ses denkliklerine ve buna paralel olarak sözcük denkliklerine yoğunlaşmış, ortak biçimbilgisi ve gramer konuları ise genellikle ihmal edilmiş edilmiştir. Oysa tarihsel dilbilim ve dil akrabalığı alanlarında en az sözcük denklikleri kadar biçimbilgisel denklikler ve ortak gramer de son derece önemli bir yere sahiptir. Nitekim G. Doerfer de akraba diller arasında ortaklaşması gereken 17 koşuldan birisinin biçimbilimsel denklikler olması gerektiğini vurgulamıştır: “in urverwandten Sprachen müssen auch morphologische Merkmale zum Vergleich herangezogen werden” (Dorerfer 1973: 83). G. Ramstedt'in 1912 yılında Türk ve Moğol dillerinin

fiil yapımını incelediği *Zur Verbstammbildungslehre der Mongolisch-Türkischen Sprachen* adlı çalışması, yukarıda sözünü ettiğimiz kriteri Altay dilleri açısından ikna edici bir şekilde ortaya koymasına rağmen literatürde teorinin hem taraftarları hem de karşıtlarınca ihmal edilmiştir. R. Miller'e göre Hint-Avrupa dilleri araştırmaları için F. Bopp ve ünlü çalışması *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache* ne denli önemli ise Altay dilleri için de G. Ramsedt ve 1912 yayını da o denli önemlidir (Miller 1991: 309)

Eldeki çalışma, Altay dilleri araştırmalarında üzerinde görebildiğimiz kadarıyla durulmayan ortak bir gramer kategorisini *Zarf-Fiil Eki/Mastar Eki + GÖR-* ele almaya çalışacak ve bu gramer ortaklığının genetik bir ilişkiyi mi yoksa paralel gelişim ya da ödünçleme ilişkilerini mi yansıttığı tartışacaktır.

Altay Dillerinde Mastar Eki/ Zarf-Fiil Eki + GÖR- Yapısı

Dilbilimi literatüründe *attemptive aspect, attemptive modality, experiential aspect, incomplete modality, conative modality* terimleri ile karşılanan ve *Ana Fiil+Zarf-Fiil Eki / Mastar Eki +GÖR- Yardımcı Fiili* düzeninde oluşturulan aralarında Altay dillerinin de bulunduğu sınırlı bir dil coğrafyasında karşımıza çıkan bir gramatikal yapı, “deneme kılınışı” şeklinde adlandırabileceğimiz *ana fiildeki eylemin denenmesi/tecrübe edilmesini* işaret eden bir işlev üstlenmektedir.

Altay dillerinden Türkçe, Moğolca, Korece ve Japoncada tanıklanan bu yapı, Mançu-Tunguz dillerinde ise tanıklanamamaktadır. Ana fiili takip eden ek, Türk dilinde ünlü {-A} ve ünsüz {-(I)p} zarf-fiil eklerinden, Japoncada bir adlaştırmacıdan (nominalizer){-te}, Korecede ise mastar ekinden {-e} seçilmektedir. Moğolcada ise ana fiil ile yardımcı fiil arasında bitmemişlik görevindeki {-j} zarf-fiil eki işlev görmektedir (Tranter 2012: 10; Binnick 2012²: 172).

(1) HakTü. *Bu suynu kiç-**ip kör*** “Bu nehri geçmeyi dene” (Anderson 2004: 181)

(2) TuvTü. *Bo xemge balıkta-**p kördüvüz*** “Bu nehirde balık tutmayı denedik” (Anderson 2004: 181)

(3) TTü. *Ne de berbat güne rastladı, dedi, insan bir kere düşmeye **görsün**, artık ona tabiat da acımaz olur.*

(4) Mo. *Xel-**j üz*** “konuşmayı dene/konuşmaya çalış” (Hangin 1986: 572)

(5) Mo. *Taglo-**j üze.v üü?*** “spor yapmayı denedin mi?” (Binnick 2012:100)

(6) Kor. *Thaykwento-lul payw-**e po-keys-ta*** “Tekwando öğrenmeyi deneyeceğim”³ (Tranter 2012: 148)

(7) Jap. *-**te mi-tai*** “denemeyi istemek”⁴ (Kaiser vd. 2013: 223) / Jap. *tabe-**te miru*** “yemeyi denemek”⁵ (Henderson 2011: 286)

² Binnick, Moğolca -j zarf-fiil eki için *imperfective converb* terimini kullanmaktadır.

³ -e po “try” is derived from po- “to see” (Tranter 2012: 148).

Gramerleşme süreçleri sonucunda ortaya çıktığını varsaydığımız bu yapılarda yer alan *GÖR-* anlamındaki yardımcı fiil, her dört dilde de ana fiillerde yer alan eylemleri “denemek” anlamı ile ayrıntılamaktadır. Ayrıca bu yapılarda niteleme (modification) yönü de sağdan sola doğrudur. Oysa Türkçe başta olmak üzere diğer Altay dillerinde niteleme ilişkileri bilindiği gibi soldan sağa doğrudur. Yukarıdaki cümlelerde gözlemlenen bir diğer ortak nokta ise *GÖR-* yardımcı fiilinin metaforik bir anlam değişimine uğramış olmasıdır. Bu değişimi 4 ve 5 numaralı örneklerdeki Moğolca *üz-* “görmek” fiilinde daha açık bir şekilde görmektediriz. Moğolca *üz-* fiili bu örneklerde “denemek” anlamına gelirken aşağıdaki 8 numaralı cümlede ise temel anlamı ile “görmek” anlamında kullanılmaktadır.

(8) Mo. *chi video.g ni üze.v üü?* “Videoyu gördün mü?” (Binnick 2012: 100)

Japonca *mi-* “görmek” fiili ise kendinden önceki {-te} adlaştırmacı ile ileri derecedeki bir görevsel kaynaşmanın sonucunda ana fiildeki eylemin sonucunun görülmesi yani *denenmesi / test edilmesi* anlamını vermektedir.

Korecede *po-* “denemek” yardımcı fiili ise orijinal olarak Kor. *pota* “gör-, bak-” tam fiilinden gelişmiştir. Yardımcı fiil olarak kullanıldığında kendinden önceki ana fiil ile bağlantısını sağlayacak bir mastarlaştırmacıya (complementizer) ihtiyaç duyar.⁶ Esasen bu ek, ilgili yapının Türkçe karşılığında bulunan zarf-fiil eki ile aynı işlevi görmektedir.

Diğer Dil Ailelerinde Deneme Kılıfı

Yukarıda da ifade edildiği gibi *GÖR-* fiilinin bir yardımcı fiil işlevi ile “denemek” anlamını kazandığı tek dil ailesi Altay dilleri değildir. Sınırlı bir dil coğrafyasındaki diğer dil ailelerinde de bu yapıyı tanımlamak mümkündür.

Fildişi Sahillerinin Kuzeydoğusu’nda konuşulan ve Niger-Kongo dil ailesinin bir üyesi olan Kwa dil grubunun üyelerinden biri olan Ewe dili, *GÖR-* fiilinin bir yardımcı fiil olarak deneme kılıfını işaretlediği dillerden birisidir. Felix K. Ameka’nın gösterdiği verilere göre Ewe dilinde *kpɔ* “gör-” fiili, deneme kılıfını

⁴ *V-te miru* consists of *V-te +miru* (as a lexical verb, *miru* means “see”). The combination indicates that the action of the verb (=volitional V) is performed to see what the result is, i.e. “try”, “try and see” (“try” is often unnecessary in translation (Kaiser vd. 2013: 223).

⁵ With verbs meaning to see, e.g. *miru*, *goran ni naru* etc. These verbs are very often used after a *-te* form in the sense of “to test”. The full suggestion seems to be “try (doing something) and see how it turns out”. The *-te* suffix marks what action is tried (Henderson 2011: 286).

⁶ In Korean, an auxiliary verb, such as *pota* “try (doing)”, occurs after the main verb; for example, *wus-e poala* “make a smile” (literally “try laughing”), *mek-e poala* “try some [food]” (literally, “try eating”). Since the two verb forms often bond together as a lexical unit, there is a tendency to write such constructions solid as a single word (Lee ve Ramsey 2000: 26).

işaretlerken ana fiil ile bir seri oluşturacak şekilde “*x'mek ve görmek*” türünden bir birleşik ortaya çıkarabilmektedir⁷ (Ameka 2008: 169):

(9) Ewece *me-le é-ɖu gé kpɔ* “Onu yiyeceğim ve göreceğim / Onu yemeyi deneyeceğim”

GÖR- tam fiilinin bir yardımcı fiil olarak “*denemek*” anlamına geliştiği bir diğer dil ise Dravid dil ailesinin üyelerinden Tamilcedir. Schiffman’a göre bu dilde *paaru* fiili temel olarak “görmek, bakmak” anlamlarına gelmektedir. Bununla birlikte bu fiil, *Ana Fiil+Mastar Eki + paaru* yapısında ise “denemek” anlamını vermektedir (Schiffman 1999: 194):

(10) Tamilce *korande nadakka paattadu* “Çocuk yürümeyi denedi”

1986 yılındaki *The Papuan Languages of New Guinea* adlı çalışmasında *conative modality* şeklinde terimleştirdiği öznenin ana fiildeki eylemi gerçekleştirmeyi denemesi kipliği Foley tarafından da not edilmiştir. Foley’e göre Papua Yeni Gine dillerinde bu gramatikal yapı bir *seri fiil yapısı* (serial verb construction) ile karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki 11 numaralı örnekte görüleceği üzere Asmat dil grubunda *por* “görmek” fiili bu görevi üstlenirken 12 numaralı örnekte Barai dil grubunda *ga* “görmek” fiili aynı işlevi görmektedir (Foley 1986: 152):

(11) Asmatça *yitim-por* “birisini uyandırmayı denemek”

(12) Baraice *akoe ga* “bir şeyi atmayı denemek”

GÖR- tam fiilinin bir yardımcı fiil olarak belirli ekler ya da seri fiil yapılarıyla deneme kılınışını işaretlediği diller, Ewece ve Papuan Yeni Gine dilleri bir kenarda tutulursa çoğunlukla Asya dil alanında karşımıza çıkmaktadır. Burada dikkat çekici bir diğer durum ise Asya dil alanı dışındaki dillerde deneme kılınışı seri fiil yapıları ile elde edilirken Asya dil alanındaki dillerde ise ana fiil ile yardımcı fiil arasında belirli bağımlı biçimbirimlerin görev görmesidir.

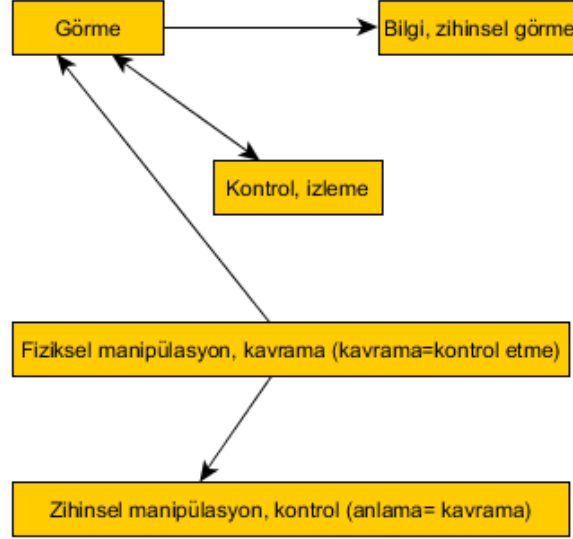
GÖR- Tam Fiilinin Gramerleşme ve Metaforlaşma Süreci

Ele aldığımız deneme kılınışı yapılarında yer alan *GÖR*- tam fiilinin “*denemek*” anlamına gelişmesi süreci izah edilmesi gereken konulardan birisidir. İngilizce algı fiillerinin çok anlamlılığını incelediği çalışmasında Sweetser, sözlüksel çok anlamlılığın insan zihninin/bilişinin yapısından bağımsız olarak anlaşılamayacağını ileri sürmektedir. Yazara göre günlük zihinsel eylemlerimiz metaforik olarak biçimlenir. Algı fiilleri için de geçerli olan bu metaforik süreçte, daha ulaşılabilir fiziksel ve sosyal dünyadan seçilen kavramlar daha az ulaşılabilir düşünce dünyalarına, duygulara ve konuşma yapılarına doğru gelişir. Sweetser bu tür bir gelişimi *Vücut-Olarak-Zihin* (Mind-As-Body) metaforuyla izah etmeye çalışmıştır (Sweetser 1990: 28).

⁷ With these not-yet-realised situations, as the glosses suggest, *kpɔ* “PFV” has an attemptive sense: “*try X and see*”.

İngilizce *emotional tension* “duygusal gerilim” veya *feel low* “kendini kötü hissetmek” gibi metaforik ifadelerde esasen zihinsel dünyaya ait kavramlar (*emotion* ve *feel*) vücuda ait kas gerginlik/gevşeklik ve düşme durumları ile ilişkilendirilmiştir (Sweetser 1990: 29; Ibarretxe 1999:108). Buna göre *Vücut-Olarak-Zihin* metaforu, dış deneyimlerimizin iç duygularımız ve zihinsel durumlarımız ile gerekçelendirilmesi anlamına gelmektedir. Bu karşılıklar izole değil, geniş bir sistemin parçasıdır. Sözü edilen metafor, aynı zamanda bütün bilişsel deneyim alanımızın (zihin/mind) bir başka alanla (vücut/body) kavramsallaştırılmasını ifade eder. Sözü edilen denkleğin bir diğer önemli noktası da bu iki deneyim alanının tek-yönlülük sergilemesidir: bedensel deneyime ilişkin kelime hazinesinden → psikolojik durumlara ait kelime hazinesine. Böylelikle algı fiillerinde bu metafor eşleşmesi iki deneyim alanında gerçekleşir: fiziksel algıya ait kelime hazinesi (KAYNAK), iç duygu dünyası ise (HEDEF)’tir (Sweetser 1990: 30).

Diğer algı fiillerindeki gelişimler bir kenarda tutulursa vizyon fiilleri ile ilgili en önemli metaforlaşma süreçlerinin başında fiziksel görme’den → bilgi, anlayış / idrak’e doğru gelişim gelir. Sweetser, *görüş* (vizyon) ve *anlayış / idrak* (intellection) arasındaki bu ilişkiyi aşağıdaki üç temel nedene bağlar: (i) *Görme dünya hakkındaki en temel nesnel veri kaynağımızdır. Bize diğer duyu organlarımızdan daha çok bilgi verir.* (ii) *Görme durumundaki odaklanma yeteneği birçok şey arasından bir uyarıcıyı seçme (sözelimi iyi veya kötüyü ayırma) yeteneği verir.* (iii) *Görme aynı bakış noktasını yakalayan farklı insanlar için özdeştir. Dolayısı ile genel bir bilgi alanı oluşturmada temel sağlar.* (Sweetser 1990: 32-34; Ibarretxe 1999: 110). Sweetser *görme* ve *idrak etme* arasındaki ilişkiyi İngilizcedeki görme/anlama/kavrama anlamlarına gelen sözcükler aracılığıyla şu şekilde şemalaştırmaktadır (Sweetser 1990: 38):



Sweetser'dan uyarlanan yukarıdaki şemaya göre kaynak durumundaki fiziksel görmenin hedefi bilgi ve zihinsel *görme/idraktır*. Görme ikinci aşamada kontrol ve izleme mekanizmalarıyla karşılıklı bir etkileşim içindedir. Bu durumda görme = kontrol etme ve kontrol etme = görmedir. Fiziksel manipülasyon, kavrama ise aynı zamanda fiziksel kavramaya ve kontrole karşılık gelir ki bu da bizi fiziksel görmeye götürür. Hiyerarşinin hedef noktasını ise fiziksel manipülasyon ve kavramadan zihinsel manipülasyon ve kontrole giden yol oluşturur. Bu son aşamada anlama artık fiziksel kavramayı da içine alan daha geniş bir metafor halini alır.

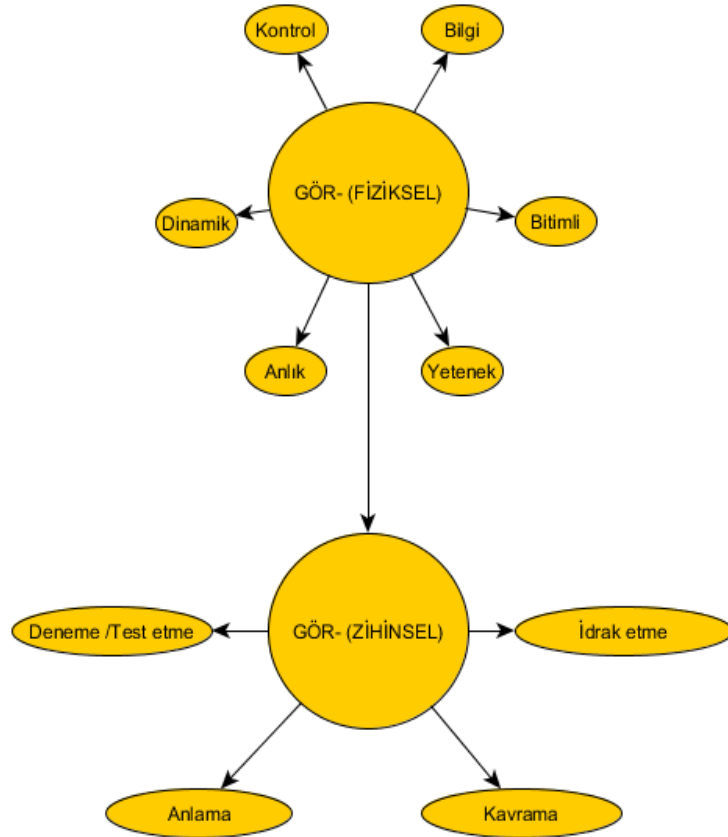
Görmek fiilinin metaforik gelişimleri hakkında Lakoff ve Johnson yayını da önemli bilgiler sunmaktadır. Araştırmacıların üzerinde durduğu ve eldeki yazıyla da ilişkili metafor türlerinden biri *kavramsal metafordur* (conceptual metaphor). Bu metafor türü, insan zihninde soyut bir biçimde ve içkin olarak mevcuttur. Bilişsel metafor şeklinde de tanımlanan kavramsal metaforlar kaynak olarak adlandırılan birinci alanın ikinci alanı yani hedefi yapılandırmaya, anlamamıza ve muhakeme etmemize yarayan denklikler dizini olarak da tanımlanabilir. Kavramsal metaforun sistematığı ise kaynak alanın somut bir kavramdan hedef alanın ise soyut bir kavramdan oluşması üzerinedir. Ayrıca bu metafor türü dilbilimsel metaforların da kaynağını oluşturur (Barcelona 2000: 110)

Yazarların kavramsal metafor için verdikleri örneklerden biri *vakit nakittir* (time is money) metaforudur. Zihnimizde bir önerme olarak bulunan bu metafor, aynı zamanda kültürler ve diller arasında da bir düzenlilik gösterir. Nitekim hemen her kültüre zaman sınırlı bir kaynaktır. Dolayısı ile zaman değerli bir eşya /mal

ALTAY DİLLERİNDE ORTAK BİR GRAMATİKAL MORFEM {Zarf-Fiil Eki/Mastar Eki + GÖR-}
ÜZERİNE

olarak algılanır. Bu da zamanın *harcanabilir / kazanılabilir / kaybedilebilir / alınabilir / verilebilir* bir meta olarak algılanmasını beraberinde getirir. Yazarların konumuzu ilgilendiren ve kavramsal metafor türü olarak değerlendirdikleri örnekleri ise *görmek dokunmaktır* (seeing is touching) ve *gözler eller ve ayaklardır* (eyes are limbs). Bu metaforlara göre gözler dokunabilir, odaklandığı nesneyi kontrol edebilir bir organ, görme ise fiziksel bir deneyim elde edilen bir eylemdir. Lakoff ve Johnson sözü edilen iki *kavramsal/bilişsel* metaforu aşağıdaki dilbilimsel metaforlarla örneklendirmektedirler (Lakoff and Johnson 2008: 50):

- (11) *I can't take my eyes off her.*
- (12) *She never moves her eyes from his face.*
- (13) *Their eyes met.*
- (14) *He wants everything within reach his eyes.*



Literatürde *GÖR-* fiilinin doğasına ve metaforlaşmasına dair ulaşılabildiğimiz kaynaklardaki muhtemel teoriler yukarıda gösterilmeye çalışıldı. Buna rağmen bu fiilin doğasına dair ifade edilmeyen kimi noktalar yukarıdaki şemada ayrıca gösterilmiştir. *GÖR-* fiilinin gramerleşmesinde metaforlaşma süreçleri kadar sahip olduğu anlam alanları da kuşkusuz belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu anlamda Türk dilinde *görme* (vizyon) fiilleri kategorisine giren *BAK-* fiili aracılığıyla *GÖR-* fiilinin doğasını daha iyi anlayabileceğimizi düşünüyorum. *GÖR-* fiilini bir başka görüş fiili olan *BAK-* fiili ile karşılaştırdığımızda şu temel farklılıklara ulaşmaktayız: (i) *GÖR-* (+dinamik): *BAK-* (-statik); (ii) *GÖR-* (+bitimli): *BAK-* (-bitimsiz); (iii) *GÖR-* (+anlık): *BAK-* (-sürekli); (iv) *GÖR-* (+yetenek) : *BAK-* (-yetenek). Bunun dışında kontrol ve bilgi alanları ise bu iki fiil için kesişim noktası durumundadır.

Altay Dillerinde GÖR- Fiilinin Kökeni Üzerine

Altay dillerinde anlamlı bir ortaklık sergileyen *Zarf-Fiil Eki / Mastar Eki + GÖR-* deneme kılınışı kategorisine karşılık aynı yapıda yer alan *GÖR-* fiilinin bu dillerdeki durumu köken bakımından son derece sorunludur. Bu anlamda Tü. *kör-*, Mo. *üz-*, Kor. *po-* ve Jap. *mi-* fiilleri köken açısından birlik göstermezler. Hepsisi *GÖR-* anlamına gelmesine rağmen bu fiillerin her biri farklı bir Ana Altayca yapıya gitmektedir. EDAL'a göre GTü. *kör-* fiili daha eski bir Ana Altayca **göre* "to see, understand" (EDAL: 567); Mo. *üz-* fiili **ébžo* "to see, understand" (EDAL: 491), Jap. *mi-* fiili Ana Japonca **mài(N)* / **mi-* "eye, to see" ve Ana Altayca *niä* "eye" (EDAL: 981) ve Kor. *po-* fiili ise Ana Altayca *bäka* "to look, watch" (EDAL: 323) biçimlerine gider. Eldeki yazının sınırlarını aşacağından EDAL'daki proto-biçimlerin tartışmasına girilmeyecektir. Fakat proto-biçimlerin anlamları için verilen "*understand*" değerinin anlam ve dil değişim süreçleri için oldukça sorunlu olduğunu ifade etmem gerekir. *GÖR-* fiilinin metaforlaşma süreçleri ilgili bölümde de gösterildiği gibi bu anlamın ortaya çıkması tarihsel bir kademeliliğe ihtiyaç duyar ve bir proto-biçimin bu şekilde anlamlandırılması bu kademeliliği gözardı etmek anlamına gelir.

Elbette akraba dillerde bir gramatikal yapının anlam ve işlev yanında düzenli ses denklikleri ve ortak kökler sergilemesi akrabalıkları lehine önemli kanıtlardır. Bununla birlikte akraba olduğu düşünülen dillerde ortak gramatikal yapıların farklı sözlüksel ve etimolojik kaynaklara sahip olması akrabalıkları aleyhine bir kanıt teşkil etmez. Nitekim aynı gramer unsurlarını işaretleyen kimi yapıların dünya dillerinde farklı köklere gidebildiği bilinmektedir. Sözgelimi Modern İngilizcede *be* "olmak" fiilinin geniş zaman (am, is, are) ve geçmiş zaman biçimleri (was, were) etimolojik olarak farklı köklere gitmektedir Bununla birlikte bu biçimlerin tamamı "*olmak*" ilk anlamı ile doğrudan ilişkilidirler (Jackson 1990: 19). Aynı şekilde Hint-Avrupa dillerinde "*istemek*" anlamına gelen ve gelecek zaman yapılarını işaretleyen kimi yardımcı fiillerin proto-biçimleri ortaklık sergilememektedir; İng. *will*, Bul. *šte*, Far. *khastan* vb. (Bybee 2014: 148).

Sonuç

Altay dillerinden Türk, Moğol, Japon ve Kore dillerinde tanıklanan *Zarf-Fiil Eki / Mastar Eki + GÖR-* yapısı, deneme kılınışı şeklinde adlandırdığımız özel bir gramatikal yapıyı düzenli bir biçimde işaretlemektedir. Bu gramatikal yapının, belirli/sınırlı ek türleri ve özel bir yardımcı fiil aracılığı ile oluşturulması dikkate alındığında Ana Altay Dili'nden miras alınmış bir unsur olduğu düşünülebilir. Ancak benzer yapıların Altay dilleri dışındaki sınırlı bir dil alanında da tanıklanması aynı iç dinamiklerin devrede olduğu bir *paralel gelişim* ve elbette *ödüncleme* ihtimalini de göz önünde bulundurmamızı gerektirir. Nitekim dil akrabalığı araştırmalarında -ele aldığımız konuda olduğu gibi- kimi zaman *ortak miras*, *paralel gelişim* ve *ödüncleme* süreçlerini birbirinden ayırmak neredeyse imkansızdır. Şu halde diller arasındaki benzerlik durumlarında bu süreçlerin hangisinin doğru olduğuna vereceğimiz cevap Dixon'un da ifade ettiği gibi kimi zaman kaçınılmaz bir şekilde: *bilmiyoruz!* olmak zorundadır. [*It is often hard-and-sometimes impossible- to decide whether a particular piece of similarity between languages is due to borrowing, or to parallel development, or to shared retention. This happens often with the Australian linguistic area. One should never force a decision; sometimes the answer to a question concerning what the explanation is for particular point of similarity has to be 'we don't know'*] (Dixon 2004: 23). Buna rağmen Altay dilleri dışındaki dillerde deneme kılınışının *seri fiil yapıları* (serial verb constructions) şeklinde ortaya çıkması öte yandan Altay dillerinde aynı gramatikal unsurun zarf-fiil ya da mastarlaştırıcı görevindeki eklerle oluşturulması dikkate değer bir farklılık göstermektedir. Bu açıdan Altay dillerinde deneme kılınışı, *GÖR-* fiilinin metaforlaşma süreçleri sonucunda “denemek” anlamına gelişmesini yansıtmakla kalmaz bu yapının aynı gramatikal stratejilerin sonucunda oluşturulduğunu da gösterir.

KAYNAKLAR

- AMEKA, F. K. (2008), “Aspect and Modality in Ewe”, *Aspect and Modality in Kwa Languages*, John Benjamin Publishing, Amsterdam.
- ANDERSON, G. (2004), *Auxiliary Verb Constructions in Altai-Sayan Turkic*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- BARCELONA, A. (2000), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- BİNNİCK, R. (2012), *The Past Tenses of the Mongolian Verb: Meaning and Use*, Brill, Leiden.
- BYBEE, J. (2014), “Cognitive Processes in Grammaticalization”, *The New Psychology of Language*, Volume 2, Edited by: Michael Tomasello, Psychology Press, New York, s. 145-169.
- DIXON, R. M. W. (2004), *Australian Languages*, Cambridge University Press, Cambridge.
- DOERFER, G. (1973), *Lautgesetze und Zufall, Betrachtungen zum Omnicomparativismus*. (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Bd. 10).

-, (1981), "The Conditions For Proving The Genetic Relationship of Languages", **The Bulletin of the International Institute for Linguistic Sciences, Vol II, No: 4**, Kyoto Sangyo University, s. 39-58.
- FOLEY, W. A. (1986), *The Papuan Languages of New Guinea*, Cambridge University Press, Cambridge.
- HANGĪN, G. (1986), *A Modern Mongolian-English Dictionary*, Indiana University Press, Bloomington.
- HENDERSON, H. G. (2011), *Handbook of Japanese Grammar*, Routledge Library Editions, Volume 57, London and New York.
- IBARRETXE, B., I. (1999), *Polysemy and Metaphor in Perception Verbs: A Cross-Linguistic Study*, University of Edinburgh.
- JACKSON, H. (1990), *Grammar and Meaning: A Semantic Approach to English Grammar*, Routledge, New York.
- KAISER, S. vd. (2013), *Japanese: A Comprehensive Grammar*, Routledge Comprehensive Grammars, Routledge, New York.
- LAKOFF, G. ve JOHNSON, M. (2008), *Metaphors We Live By*, University of Chicago Press, Chicago.
- MANASTER RAMER, A. (1996), "On Doerfer on Abel-Rémusat on Altaic", **Ural-altaische Jahrbücher. Neue Folge 14**, s. 151-163.
-, & SĪDWELL, P. (1997a) "The Altaic debate and the question of cognate numerals", **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 87**, s. 153-175.
-, (1997b) "The truth about Strahlenberg's classification of the languages of northeastern Eurasia", **Journal de la Société Finno-ougrienne 87**, s.139-160.
- MĪLLER, R. A. (1991) "Genetic Connections Among the Altaic Languages", *Sprung from Some Common Source* [Edited by: Sydney E. Lamb and E. Douglas Mitchell, Stanford University Press, Stanford, California.
-, (1994a [basım 1995]) "Review of Starostin 1991", **Ural Altaische Jahrbücher 13**, s. 68-107.
- RAMSTEDT, G. J. (1912), "Zur Verbstammbildungslehre der Mongolisch-Türkischen Sprachen", **Journal de la Société Finno-Ougrienne, V. 28 (3)**, s. 1-86.
- SCHĪFFMAN, H. F. (1999), *A Reference Grammar of Spoken Tamil*, Cambridge University Press, Cambridge.
- SWEETSER, E. E. (1990), *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*, Cambridge University Press, Cambridge.
- STAROSTĪN, S. A. (1991), *Altajskaja Problema i Proisxoždenie Japonskogo Jazyka*, Moscow: Nauka.
- STAROSTĪN, S. A. vd. (2003), *Etymological Dictionary of the Altaic Languages [EDAL]*, 3 Vols, Brill, Leiden.
- TRANTER, N. (2012), *The Languages of Japan and Korea*, Routledge Language Family Series, Routledge, New York.